

□ Lan - có thuy□ t cho r□ ng tên th□ t c□ a bà là Lê Th□ Y□ n Loan - là m□ t cô gái hái dâu, chẵn t□ m □ ngo□ i thành Thăng Long th□ i Lý. □ Lan ra đ□ i □ làng Th□ L□ i (làng S□ i sau đ□ i là Siêu Lo□ i, nay là xã D□ □ ng Xá, huy□ n Gia Lâm - Hà N□ i) - năm nào không rõ, s□ sách ch□ ghi □ m□ : bà m□ t □ kinh thành Thăng Long vào năm 1117 - trên đ□ i 70 tu□ i - th□ i Lý Nhân Tông. Sách M□ ng khê bút đàm c□ a Th□ m Ho□ t có chép "Nh□ t Tôn (t□ c Lý Thánh Tông) m□ t, Càn Đ□ c (Lý Nhân Tông) lên, dùng quan là Lý Th□ □ ng Cát (Lý Th□ □ ng Kí□ t) và m□ là thái phi Lê Th□ Y□ n Loan cùng coi vi□ c n□ □ c".

Câu chuy□ n Y□ n Loan vào cung vua Lý, đó là m□ t giai tho□ i ng□ □ i ng□ □ i đ□ u nghe, đ□ u bi□ t.

Thu□ □ y vào năm Quý Mão (1063) Lý Thánh Tông đã đ□ n b□ n m□ □ i tu□ i. Vua ch□ a có con trai đ□ truy□ n ngôi báu, đêm ngày tri□ u th□ n lo ng□ i. Vua bèn thân hành đi c□ u t□ kh□ p các chùa chi□ n, mi□ u m□ o nh□ ng không hi□ u nghi□ m, Lý Thánh Tông lo □ ng cho tri□ u đình nhà Lý và xã t□ c Đ□ i Vi□ t. M□ t s□ m mùa xuân, vua v□ vi□ ng thăm chùa Dâu (t□ ng D□ □ ng quang ph□ Thu□ n Thành) dân làng m□ h□ i nghênh giá. Thánh Tông hoàng đ□ cùng hòa vào dân chúng trong h□ i làng đông vui. Trai gái, già tr□ các làng đ□ u ra r□ □ c vua. Đoàn xa giá c□ a vua đi đ□ n đâu, các làng lân c□ n nô n□ c, đ□ xô v□ phía □ y. Duy ch□ cô thôn n□ xinh đ□ p c□ a làng S□ i v□ n đi□ m nhiên hái dâu, xem vi□ c ng□ giá c□ a vua không có quan h□ gì đ□ n mình. Cô gái v□ n mi□ t mài bên bãi dâu, m□ c cho đoàn ng□ đi□ u qua. Lý Thánh Tông □ y làm □ , bèn cho đòi ng□ □ i con gái có v□ "kiêu căng" đang đ□ ng bên n□ □ ng dâu k□ g□ c lan □ y đ□ n tr□ □ c ki□ u r□ ng đ□ h□ i. Cô gái ung dung nh□ nhàng t□ i qu□ tâu: Thi□ p là con nhà nghèo hèn, ph□ i làm □ ng đ□ u t□ t m□ t t□ i, ph□ ng d□ □ ng cha m□ có đâu dám mong đi xem r□ □ c và nhìn m□ t r□ ng".

Vua th□ y cô gái ăn m□ c quê mùa, nh□ ng c□ ch□ đoan trang đ□ u dàng, □ i □ i phong nhã, đ□ i đáp phân minh, □ nghĩa khác h□ n nh□ ng ng□ □ i con gái mà vua đã t□ ng g□ p. Vua yêu vì s□ c, tr□ ng vì n□ t, nên cho cô gái theo long giá v□ kinh đô. Cô gái làng quê đ□ □ c đón v□ cung vua □ y là Y□ n Cô N□ □ ng xinh đ□ p, n□ t na c□ a làng Siêu-Lo□ i (S□ i). Nh□ ng Lý Thánh Tông là ông vua chăm vi□ c n□ □ c, luôn luôn thân chinh đ□ p gi□ c. Vua ít nhàn r□ i đ□ ng t□ i cung □ Lan. Đ□ □ ng lúc cung □ Lan v□ ng ti□ ng đàn, ti□ ng sáo, thì b□ ng m□ t hôm sau khi Thánh Tông đi tr□ y h□ i chùa Th□ L□ i, cung □ Lan □ i nh□ n nh□ p h□ n x□ a. Y□ n Cô N□ □ ng nh□ "thông minh v□ n s□ n t□ tr□ i" đ□ □ c h□ c t□ p, trau d□ i đã tr□ thành m□ t cung phi "n□ i danh tài s□ c m□ t th□ i" kinh s□ lâu thông, văn ch□ □ ng uyên bác. Lý Thánh Tông đem lòng yêu m□ n, phong làm □ Lan phu nhân, □ y tên cung □ Lan và cũng có ý k□ ni□ m cô gái đ□ ng t□ a bên g□ c lan, khi tuần □ nh đ□ n b□ ki□ n bu□ i đ□ u □ làng S□ i (Siêu Lo□ i).

Sau đó (1066), □ Lan sinh h□ đ□ □ c m□ t hoàng t□ □ y tên là Ki□ n Đ□ c. Ki□ n Đ□ c trán cao, tay dài

quá giỏi, thông minh, tu□ n tú, vua càng yêu d□ u h□ n, Y□ n Loan đ□ □ c tôn là □ Lan nguyên phi - đ□ ng đ□ u các cung phi, sau thái hậu; con trai đ□ □ c □ p làm thái tử.

Năm K□ D□ u (1069), Lý Thánh Tông thân chinh đi đánh gi□ c ngo□ i xâm. Trong khi vua cùng Lý Th□ □ ng Ki□ t □ ngoài biên c□ □ ng, □ Lan nguyên phi đ□ m đang, chăm lo qu□ c s□ , tr□ n□ □ c đi□ u khi□ n có k□ c□ □ ng khi□ n th□ n dân thán ph□ c, cỡi n□ □ c đ□ □ c yên vui. Lý Thánh Tông t□ ngoài biên □ i đánh tr□ n lâu ngày không th□ ng, chán n□ n rút quân quay v□ . V□ ch□ a đ□ n n□ i, nghe dân chúng Châu C□ Liên (Tiên L□ , H□ i H□ ng) ca ng□ i nguyên phi □ Lan □ nhà tr□ n□ □ c r□ t gi□ i, lòng dân c□ m hóa, đ□ □ c suy tôn là bà Quan Âm, vua Thánh Tông t□ trách mình: "Nguyên phi là đàn bà còn làm đ□ □ c nh□ th□ , ta là đàn ông há thua sao! Vua □ i ti□ p t□ c tr□ ra đánh gi□ c, □ n này th□ ng tr□ n. Năm đó, mùa h□ vua đem quân v□ ca khúc kh□ i hoàn, đ□ i xá cho thiên h□ , gi□ m thu□ khóa, phát ti□ n □ a, thóc cho dân nghèo. □ Lan r□ t nhân t□ d□ y con ngoan, đào t□ o con tr□ thành m□ t nhà vua anh minh sau này; □ i lo cho dân giàu n□ □ c m□ nh, yêu th□ □ ng nhân dân đ□ □ c m□ i ng□ □ i kính ph□ c.

Năm Nhâm Tý (1072) tháng giêng mùa xuân, Lý Thánh Tông m□ t □ đi□ n H□ i Tiên. Hoàng thái tử Ki□ n Đ□ c lên ngôi vua, t□ c vua Lý Nhân Tông. Khi □ y vua m□ i lên b□ y, tôn m□ là □ Lan nguyên phi lên làm Linh Nhân hoàng thái hậu. □ Lan v□ a giúp coi tri□ u chính, v□ a làm nhi□ m v□ bà m□ d□ y d□ con. Trong khi vua còn th□ □ u, □ Lan đi□ u khi□ n c□ qu□ c gia, cùng t□ t□ □ ng Lý Th□ □ ng Ki□ t ch□ tr□ □ ng đánh quân T□ ng xâm □ □ c. Hai □ n quân T□ ng đ□ n (1075, 1077) vua Lý Nhân Tông ch□ a quá 10 tu□ i, □ Lan đã cùng Thái s□ Lý Đ□ o Thành lo vi□ c binh □ □ ng chuy□ n ra ti□ n tuy□ n. Trong lúc T□ qu□ c lâm nguy □ Lan đã cùng Lý Th□ □ ng Ki□ t gi□ v□ ng giang s□ n, xả t□ c; công □ y đ□ i sau còn nh□ c mãi.

□ Lan xu□ t thân là m□ t thôn n□ , nên hi□ u th□ u nh□ ng kh□ đau c□ a ng□ □ i ph□ n□ nông dân vì nghèo kh□ ph□ i đem thân gán n□ cho nhà giàu, bà cho xu□ t c□ a trong kho chu□ c v□ , và xây d□ ng ch□ ng con h□ nh phúc cho h□ . V□ vi□ c này Ngô Sĩ Liên đã có □ i bàn: "Con gái nghèo đ□ n n□ i ph□ i đ□ mình làm m□ □ n, con trai nghèo đ□ n n□ i không v□ đó là cùng dân c□ a thiên h□ . Thái hậu u (t□ c □ Lan) đ□ i m□ nh cho h□ cũng là vi□ c nhân chính v□ y!". □ Lan không nh□ ng s□ a sang vi□ c qu□ c chính, tăng c□ □ ng quân đ□ i, b□ phòng, chăm lo vi□ c m□ mang dân trí, vi□ c thi c□ h□ c hành và còn ban hành nhi□ u đi□ u ích qu□ c □ i dân. □ Lan còn khuyên vua làm đi□ u thi□ n, tr□ đi□ u ác. Bà hi□ u nh□ ng gian nan c□ a nông dân khi vi□ c nông trang cày b□ a không có trâu cày. □ Lan b□ o vua ph□ t t□ i n□ ng nh□ ng k□ tr□ m trâu và gi□ t trâu b□ a bãi; có □ n bà đã nói v□ i vua: "G□ n đây ng□ □ i kinh thành và làng □ p đã có k□ tr□ n đi chuyên ngh□ tr□ m trâu. Nông dân cùng qu□ n. M□ y nhà ph□ i cày chung m□ t trâu. Tr□ □ c đây, ta đã t□ ng mách vi□ c □ y, và nhà n□ □ c đã ra □ nh c□ m. Nh□ ng nay vi□ c gi□ t trâu □ i có nhi□ u h□ n tr□ □ c". Nhân Tông bèn ra □ nh ph□ t r□ t n□ ng nh□ ng ng□ □ i tr□ m và gi□ t trâu, ph□ t c□ v□ con và hàng xóm vì t□ i không t□ giác.

S□ ng trong □ u son, gác tía mà lúc nào □ Lan cũng không quên đ□ n ng□ i nghèo, □ Lan v□ n chăm sóc đ□ n đ□ i s□ ng cùng c□ c c□ a nông dân lao đ□ ng. Cũng nh□ Lý Thánh Tông, □ Lan th□ ng phát ch□ n thóc lúa cho k□ nghèo. Bà sùng đ□ o Ph□ t, □ a làm vi□ c t□ thi□ n □ p nhi□ u đình chùa.

Bà th□ ng lui t□ i các đình chùa, trao đ□ i v□ i các tăng ni thuy□ t giáo đ□ o Ph□ t. Năm 1096, bà bày c□ chay □ chùa Khai Qu□ c (t□ c sau là chùa Tr□ n Qu□ c □ Thăng Long) th□ t các s□ . Ti□ c xong, bà ng□ i kê c□ u đ□ o Ph□ t v□ i các v□ s□ già h□ c r□ ng. Bà h□ i v□ ngu□ n g□ c đ□ o Ph□ t □ các n□ □ c và □ ta. Bà có óc phán đoán đ□ i h□ i các s□ "nói có sách mách có ch□ ng". Chính nh□ câu chuy□ n gi□ a bà và các v□ s□ th□ i Lý (sách Thiên uy□ n t□ p anh ng□ □ c đ□ i Tr□ n còn ghi □ i t□ □ ng t□ n chuy□ n này), mà đ□ n nay ta còn bi□ t g□ c tích s□ truy□ n bá đ□ o Ph□ t vào n□ □ c ta. Có □ n bà đ□ n chùa Ph□ Minh (T□ Liêm) tranh lu□ n v□ i s□ Thông Bi□ n v□ nh□ ng đ□ u c□ a Ph□ t giáo. Bà cũng có làm nh□ ng bài kinh, có câu k□ còn truy□ n □ i đ□ n ngày nay:

S□ c là không, không t□ c s□ c
Không là s□ c, s□ c t□ c không
S□ c? Không? thôi m□ c c□ ,
M□ i th□ u đ□ □ c chân tông (*)

Là m□ t n□ nông dân nghèo, đ□ □ c h□ □ ng phú quý vinh hoa, bà v□ n cho là đ□ u "s□ c s□ c, không không", đó là phù vân... Bà là m□ t ng□ □ i ph□ n□ v□ □ ng gi□ , ng□ c ngà vàng son không làm v□ n đ□ c tâm h□ n bà, cũng là m□ t ph□ n□ hi□ m có trong □ ch s□ nghìn năm tr□ □ c.

Ngày 25 tháng 7 năm Đinh D□ u, H□ i t□ □ ng đ□ i khánh năm th□ 8 (1117) đ□ i Lý Nhân Tông, bà m□ t, đ□ □ c h□ a táng, dâng th□ y là Phù Thánh Linh Nhân Hoàng thái hậu, mai táng □ Th□ Lăng ph□ Thiên Đ□ c. Hi□ n nay còn mi□ u th□ bà □ hai xã C□ m Đ□ i và C□ m C□ u huy□ n Gia L□ c, t□ nh H□ i D□ □ ng.